BAHS, MEZON VA BADIIY HAQIQAT: VADUD MAHMUD MUNAQQIDLIK TAFAKKURINING SHAKLLANISH TAMOYILLARI

Egamberdiyeva Gulnoza Iqboljon qizi
Farg‘ona davlat universiteti
Filologiya fakulteti, o‘zbek tili yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Vadud Mahmudning 1920-yillar o‘zbek adabiy tanqididagi o‘rni, bahs madaniyati, estetik mezon, til va badiiylikka doir qarashlari tahlil qilinadi. Munaqqidning taqriz, adabiy portret va polemik maqolalaridagi ilmiy-tanqidiy yondashuvlari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Vadud Mahmud, munaqqid, adabiy tanqid, jadidchilik, bahs, estetik mezon, badiiylik, adabiy jarayon.

Annotation: The article examines Vadud Mahmud’s place in Uzbek literary criticism of the 1920s, focusing on polemics, aesthetic criteria, language and artistry. His critical method in reviews, literary portraits and polemical writings is discussed.

Keywords: Vadud Mahmud, literary critic, criticism, Jadidism, polemics, aesthetic criterion, artistry.

Аннотация: В статье рассматривается место Вадуда Махмуда в узбекской литературной критике 1920-х годов, его взгляды на полемику, эстетический критерий, язык и художественность. Анализируется критический метод в рецензиях, литературных портретах и полемических статьях.

Ключевые слова: Вадуд Махмуд, литературная критика, джадидизм, полемика, эстетический критерий, художественность.

O‘zbek adabiy tanqidchiligi tarixida 1920-yillar alohida bosqich hisoblanadi. Aynan shu davrda yangi adabiyotning yo‘nalishi, milliylik, badiiy mahorat, til va estetik mezon masalalari atrofida keskin bahslar yuzaga keldi. Vadud Mahmud ana shu muhitda faoliyat ko‘rsatgan, adabiy hodisaga mustaqil baho berishga intilgan munaqqidlardan biridir. Uning maqolalari va taqrizlari o‘zbek tanqidida bahs madaniyati, estetik tahlil va ijodkor shaxsiga individual yondashuvning shakllanishida muhim o‘rin tutadi. Vadud Mahmudning 2007-yilda nashr etilgan “Tanlangan asarlar”i uning 1920-yillar tanqidchiligidagi mavqeini anglash uchun muhim manbadir [1. 78–79].

Vadud Mahmud tanqidining o‘ziga xosligi shundaki, u asarni faqat g‘oyaviy mazmuni bilan emas, badiiy qurilishi, tili, uslubi va ijodkorning individual dunyoqarashi bilan birga baholashga intiladi. Bu yondashuv o‘sha davr uchun muhim edi, chunki adabiy jarayon tez siyosiylashayotgan bir sharoitda san’atning o‘z ichki qonuniyatlarini himoya qilish ehtiyoji kuchaygan edi. Munaqqidning estetik mezonga

urg‘u berishi adabiy asarni oddiy ijtimoiy hujjat darajasiga tushirib qo‘ymaslikka xizmat qildi.

Vadud Mahmudning Cho‘lpon, Fitrat, Ajziy kabi ijodkorlar haqidagi kuzatuvlari uning adabiy jarayonni shaxslar orqali anglashga moyilligini ko‘rsatadi. U ijodkorning hayotiy tajribasi, dunyoqarashi va badiiy uslubi o‘rtasidagi bog‘liqlikni izlaydi. Ayniqsa, “Turk shoiri Ajziy” singari maqolalarida ijodkor merosini tarixiy va estetik kontekstda ko‘rishga harakat qilinadi. Bu jihat keyinchalik o‘zbek adabiy portreti va biografik tanqidining rivojiga yaqin metodik tamoyillarni eslatadi.

Bahodir Karim Vadud Mahmudni jadid munaqqidi sifatida tadqiq etib, uning adabiy tanqid tarixidagi o‘rnini alohida belgilaydi. Tadqiqotlarda munaqqidning qarashlari faqat alohida baholar yig‘indisi emas, balki milliy adabiyotning yangilanish davridagi estetik pozitsiya sifatida ko‘riladi [2. 59]. Bu pozitsiyaning mohiyati — adabiy hodisaga tayyor qolip bilan emas, matnning o‘z xususiyatidan kelib chiqib yondashishdir.

Vadud Mahmud tanqidida bahs janri katta o‘rin egallaydi. 1920-yillar matbuotida A. Sa’diy bilan bo‘lgan munozaralar bunga misoldir. “Adabiy-tarixiy savodsizlikka qarshi” va unga javob ruhidagi chiqishlar adabiyot tarixini talqin qilish, fakt va manbaga munosabat, ilmiy dalillash masalalarini kun tartibiga olib chiqdi. O‘zbek adabiy tanqidchiligi tarixiga bag‘ishlangan tadqiqotlarda bu munozara davr tanqididagi tipik adabiy bahslardan biri sifatida ko‘rsatiladi [3. 97].

Bahs Vadud Mahmud uchun shaxsiy qarama-qarshilik emas, ilmiy pozitsiyani aniqlashtirish vositasi bo‘lishi kerak edi. Uning keskin ohangi ba’zan davr matbuotining polemik ruhiga mos tushsa-da, asosiy maqsad adabiy faktni to‘g‘ri talqin qilish va ilmiy mezonni himoya qilishdan iborat. Shu jihatdan uning merosi zamonaviy akademik munozara madaniyati uchun ham saboq beradi: fikrlar farqi dalil, manba va tushunchalarning aniqligi orqali hal etilishi kerak.

Munaqqidning taqrizchilik faoliyati ham e’tiborga loyiq. U Ismoil Hikmatning “Turk adabiyoti tarixi” kabi yirik tadqiqotlariga munosabat bildirar ekan, asarning yutuq va kamchiliklarini ajratishga, milliy adabiyot tarixini yoritishdagi metodologik masalalarni ko‘rsatishga intiladi. Taqriz bu yerda oddiy kitob tanishtiruvi emas, ilmiy muloqot shakliga aylanadi. Vadud Mahmud asarni hurmat qilgan holda ham tanqidiy masofani saqlash zarurligini ko‘rsatadi.

Vadud Mahmudning estetik qarashlarida badiiylik tushunchasi markaziy o‘rinlardan birini egallaydi. U she’r yoki nasriy asarning qiymatini faqat mavzuning muhimligi bilan belgilamaydi. Mavzu qanchalik dolzarb bo‘lmasin, agar u badiiy shakl, til va obraz tizimida yetarli darajada mujassamlashmasa, asarning estetik ta’siri zaiflashadi. Bu qarash o‘zbek tanqidida mazmun va shakl birligini tushunishga xizmat qilgan muhim tamoyillardan biridir.

Munaqqid til masalasiga ham badiiy mahoratning asosiy unsuri sifatida qaraydi. Yozuvchining so‘z tanlashi, jumla qurilishi, xalq tiliga munosabati va individual ohangi asarning estetik qiyofasini belgilaydi. Shu sababli Vadud Mahmud uchun til faqat mazmunni yetkazuvchi vosita emas, badiiy mazmunning o‘zini yaratuvchi unsurdir. Bu nuqtayi nazar bugungi stilistik va poetik tahlil tamoyillari bilan hamohangdir.

Vadud Mahmud faoliyatining tarixiy murakkabligi uning tanqidiy merosini baholashda ehtiyotkorlikni talab qiladi. U yashagan davrda adabiy baho ko‘pincha siyosiy qarashlar bilan to‘qnashgan, ijodkorlar esa mafkuraviy bosim ostida qolgan. Shunday vaziyatda mustaqil estetik fikrni saqlashning o‘zi muhim intellektual pozitsiya edi. Uning qarashlaridagi ayrim ziddiyatlarni ham aynan davr konteksti bilan birga o‘rganish ilmiy xolislikni ta’minlaydi.

Vadud Mahmudning tanqidchilik uslubida ijodkor shaxsiga hurmat va talabchanlik birlashadi. U adibning iste’dodini tan olishi mumkin, biroq bu tanqidiy fikrni cheklamaydi. Aksincha, iste’dod egasidan yuqori badiiy mas’uliyat talab etiladi. Bu tamoyil tanqidning vazifasini “kamchilik qidirish”dan kengroq tushunishga olib keladi: munaqqid adabiyot taraqqiyotiga xizmat qiladigan mezonlarni shakllantirishi kerak.

Zamonaviy adabiy muhitda Vadud Mahmud merosining dolzarbligi, avvalo, bahs va tanqid madaniyati bilan bog‘liq. Ijtimoiy tarmoqlarda adabiy baho ko‘pincha tezkor taassurot, shaxsiy simpatiya yoki reklama ohangida beriladi. Vadud Mahmud tajribasi esa bahoning manba, matn va estetik mezonga tayanishi zarurligini eslatadi. Tanqidchi ijodkor bilan raqobat qilmaydi; u matnni anglash va kitobxon didini shakllantirishda vositachi vazifasini bajaradi.

Filologiya talabasi uchun Vadud Mahmud maqolalarini o‘rganish adabiy tanqid tarixini faktlar ketma-ketligi sifatida emas, bahslar va metodlar tarixi sifatida anglash imkonini beradi. Uning matnlarini Cho‘lpon, Fitrat yoki A. Sa’diy qarashlari bilan qiyoslash orqali bir davr ichida turli estetik pozitsiyalar mavjud bo‘lganini ko‘rish mumkin. Bunday qiyosiy o‘qish talabada ilmiy fikrlar xilma-xilligiga hurmat va dalil asosida xulosa chiqarish ko‘nikmasini shakllantiradi.

Xulosa qilib aytganda, Vadud Mahmudning munaqqidlik tafakkuri bahs, estetik mezon va badiiy haqiqatni izlash tamoyillariga tayanadi. U 1920-yillar o‘zbek adabiy muhitida asarning badiiy qurilishi, ijodkor shaxsiyati, til, uslub va tarixiy kontekstni birgalikda ko‘rishga intildi. Uning merosi o‘zbek adabiy tanqidining professionallashuv jarayonini tushunishda muhim manbadir. Vadud Mahmud tajribasi bugun ham tanqidning dalillilik, xolislik va estetik mas’uliyat kabi asosiy mezonlarini eslatib turadi.

Vadud Mahmudning tanqidiy merosida an’ana va yangilik munosabati ham muhim masalalardan biridir. U mumtoz adabiy merosni qadrlagan holda, yangi davr

adabiyoti eski shakllarni mexanik takrorlash bilan cheklanmasligi kerakligini anglaydi. Adabiyotning yashovchanligi uning tarixiy xotirani saqlab, yangi inson va yangi ijtimoiy tajribani ifodalash qobiliyatiga bog‘liq. Shu jihatdan munaqqidning qarashlari jadid davri adabiy tafakkuridagi modernizatsiya jarayonini tushunish uchun muhimdir.

Vadud Mahmud maqolalarini o‘qishda uning hukmlarini o‘sha davrning matbuot madaniyati bilan birga baholash zarur. 1920-yillar matbuotida polemika keskin, ba’zan shaxsiy ohangga yaqin shakllarda olib borilgan. Biroq mazkur tashqi keskinlik ortida adabiyot tarixi, milliy madaniyat va estetik mezonlar haqidagi jiddiy nazariy tortishuvlar mavjud edi. Munaqqidning ilmiy qiyofasini aynan shu bahslarning mazmuni, dalillash usuli va manbalarga munosabati orqali aniqlash xolisroq natija beradi.

Munaqqidning merosida taqriz janrining shakllanishi ham alohida e’tiborga loyiq. Taqriz kitobning qisqa mazmunini qayta hikoya qilish emas, uning ilmiy yoki badiiy qiymatini mezon asosida ko‘rsatishdir. Vadud Mahmud bu janr orqali yangi nashrlar atrofida professional muhokama muhitini yaratishga intildi. Shu ma’noda uning faoliyati adabiy tanqidni kundalik matbuotdagi tezkor munosabatdan ilmiy-estetik tahlil tomon olib boruvchi jarayonning bir qismi sifatida baholanishi mumkin.

Vadud Mahmud tajribasi bugungi yosh munaqqid uchun yana bir muhim talabni ilgari suradi: tanqidchi keng mutolaa va tarixiy bilimga ega bo‘lishi kerak. Matnni boshqa asarlar, adabiy an’ana va davr jarayonidan uzib baholash xulosani toraytiradi. Munaqqidning turkiy adabiyot tarixi va zamondosh ijodkorlar haqidagi kuzatuvlari uning qiyosiy fikrlashga intilganini ko‘rsatadi. Bu sifat professional tanqidning muhim belgisi bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mahmud V. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma’naviyat, 2007. – B. 78–79.
2. Karim B. Jadid munaqqidi Vadud Mahmud. – Toshkent, 2000. – B. 59.
3. Nazarov B., Rasulov A., Qahramonov Q., Axmedova Sh. O‘zbek adabiy tanqidchiligi tarixi. – Toshkent, 2012. – B. 97.
4. Mahmud V. Turk shoiri Ajziy // O‘zbekiston adabiyoti va san’ati. – 1989. – 10-noyabr.
5. Jabborov A.A. Vadud Mahmudning adabiy qarashlari // Science Shine. – 2025. – 6(41)-son, 1-jild.